

Gramatikas pētījumi Latvijas simtgadei ***Research on grammar for Latvia's centenary***

Ina Druviete

Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 19, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ina.druviete@lu.lv*

Latvijas Republikas simtās jubilejas gads Latvijas Universitātē tika cildināts daudzās zinātniskās konferencēs, aplūkojot zinātnes nozaru un pētījumu jomu attīstību no pagātnes līdz mūsdienām. Gramatikas pētījumiem Latvijā ir senas tradīcijas. Jau pirms 120 gadiem tika publicēts Kārļa Mīlenbaha darbs „Teikums” – plašs latviešu sintakses apraksts, kas uzskatāms par nozīmīgu sava laika zinātnes sasniegumu arī starptautiskā mērogā un ietekmējis turpmāko latviešu valodniecības attīstību. Šis darbs iekļauts K. Mīlenbaha „Darbu izlases” 1. sējumā (2009), un par tā rūpīgu sagatavošanu publicēšanai varam būt pateicīgi valodniecei Sarmītei Lagzdīnai. 54. profesora Artura Ozola dienas starptautisko zinātnisko konferenci 2018. gada 15. un 16. martā un uz tās pamata veidotos rakstus tādēļ varam uzskatīt par nozīmīgu vēltījumu ne tikai Latvijas jubilejai, bet arī K. Mīlenbaha un S. Lagzdīnas piemiņai.

Atslēgvārdi: valodniecība; gramatika; sintakse; teikums; valodniecības vēsture.

Jau sesto gadu desmitu latviešu valodnieka Artura Ozola piemiņai veltītajās zinātniskajās konferencēs atskatāmies uz aizvadīto gadu veikumu un nākotnes uzdevumiem. Laika gaitā šī diena no piemiņas pasākuma ir pāraugusi plašā starptautiskā konferencē, kas pulcē gan Latvijas, gan ārvalstu pētniekus.

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra un Baltu valodniecības katedra 2018. gada 15. un 16. martā rīkotajai 54. profesora Artura Ozola dienas starptautiskajai zinātniskajai konferencēi izvēlējusies zīmīgu tematu „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām”. 2018. gads ir Latvijas valsts simtgades gads. Tikai tad, kad bija nodibināta Latvijas valsts un – vēl pēc gada – Latvijas Universitāte, radās iespēja veikt sistēmiskus latviešu valodas pētījumus un izglītēt speciālistus tieši latviešu filoloģijā. Šie simts gadi latviešu valodniecībā nav bijuši viegli. Tomēr redzam, ka ir izdevies likt stabili pamatu turpmākajai zinātnes attīstībai – nu jau plašākā pasaules valodniecības kontekstā.

2018. gada konference veltīta gramatikas apraksta tradīcijām un gramatikas jautājumu interpretācijai latviešu un citu valodu vispārīgos, tipoloģiskos, kognitīvos, funkcionālos, sastatāmos u.c. pētījumos pēdējos simt gados. Tomēr pētījumu saknes ir daudz dziļākas. 2018. gadā paiet 120 gadu kopš Kārļa Mīlenbaha (1853–1916) grāmatas „Teikums” (1898) iznākšanas. „Teikums” ir pirmais plašākais latviešu sintakses apraksts, darbs, kas nenoliedzami atbilst augstākajiem

tālaika zinātnes vērtējuma kritērijiem un vēl joprojām ietekmē sintakses pētījumus ne tikai Latvijā vien.

Šo konferenci izjūtam arī kā piemiņas pasākumu latviešu valodniecei *Dr. philol.* Sarmītei Lagzdiņai (1944–2018), kuru zemes klēpī guldījām 2018. gada 18. janvārī – Kārļa Mīlenbaha 165. dzimšanas dienā. Sarmītes Lagzdiņas dzīve vairāk nekā desmit gadus ritēja Kārļa Mīlenbaha zīmē. Viņa bija zinātniskā redaktore trim sējumiem, kuros apkopoti nozīmīgākie K. Mīlenbaha raksti, kā arī apceres par viņa dzīvi un darbiem. Šī nozīmīgā latviešu valodniecības mantojuma daļa apkopota vairākos izdevumos: „Kārlis Mīlenbahs. Darbu izlase divos sējumos” (1. sēj. 2009, 2. sēj. 2011), „Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets” (2014).

Šo darbu Sarmīte veica ne tikai ar lielu ieinteresētību un misijas apziņu, bet arī ar unikālu zinātnisko precizitāti. Dažkārt mēs ar apbrīnu mēdzām pajokot, ka tik rūpīgi un pārdomāti nav sagatavoti pat sengrieķu eposu vai Nāves jūras tīstokļu izdevumi. Kā zināms, vairums K. Mīlenbaha darbu bija domāti plašam lasītāju lokam, tādēļ ne visur tika dotas precīzas atsauces, daudzu minēto autoru vārdi bija grūti atpazīstami, turklāt valodnieka darbība sakrita ar laikposmu, kad latviešu rakstos valdīja vislielākais raibums ortogrāfijā. Kā norādījusi pati S. Lagzdiņa (2009), izlases sagatavošanas darbs tādēļ bijis jāveic divos galvenajos virzienos: „pirmkārt, K. Mīlenbaha teksta atveide mūsdienu lasītājam pieejamā formā, maksimāli saglabājot autora valodas īpatnības, t. i., izdarot tikai visnepieciešamākos pārveidojumus, otrkārt, darbu tehniskā noformējuma un zinātniskā aparāta būtiska koriģēšana un papildināšana atbilstoši zinātniskā izdevuma prasībām”. Zinātniskā redaktore tik tiešām veica vai detektīva darbu – pēc miglainām norādēm tika atrasts īstais citētā daiļdarba vai minētā zinātniskā raksta autors, identificēti avoti, vienādota rakstība un atsauču sistēma. Turklāt S. Lagzdiņa arī izveidojusi sistēmu, kas arī turpmāk noderēs latviešu zinātnes klasiķu darbu atkārtotu izdevumu sagatavošanai. Izlases 1. sējumu ievada apjomīgs un detalizēts pārskats, kurā aprakstīti rediģēšanas principi, nevairoties arī no problemātisku gadījumu iztirzāšanas. Sarmītes Lagzdiņas redaktora pieredze aprakstīta arī teorētiski – ievērojams ir darbu izlases ievads „K. Mīlenbaha darbu mūsdienu izdevuma sagatavošanas principi” (2009). Par šajā darbā gūtajām atziņām S. Lagzdiņa dalījies domās arī rakstā „Kārlis Mīlenbahs ortogrāfijas krustcelēs” (2012).

Sarmītei Lagzdiņai vairāki K. Mīlenbaha darbības virzieni bija labi pazīstami – viņa taču bija darbojusies gan literārās valodas vēstures, gan valodas kultūras, gan terminoloģijas, gan morfoloģijas jomā. 1993. gadā Sarmīte Lagzdiņa aizstāvēja promocijas darbu „Funkcionālie verbi veclatviešu rakstu valodā”. Tomēr īpaši tuva viņai bija sintakse. Tieši tai diplomētā pārtikas tehnoloģe pievērsās laikā, kad nolēma krasi mainīt dzīves gaitu un iegūt otru augstāko izglītību – filoloģijā. Atceros, ar kādu cieņu toreizējais Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes sintakses docētājs Jūlijs Kārklīņš mums, piektā kursa studentiem, stāstīja par savu diplomandi Sarmīti Lagzdiņu, kam bijis pa spēkam risināt sarežģītus sintakses problēmjautājumus. Par viņas diplomdarbu „Parcelācija un redukcija latviešu valodā” tik tiešām valodnieku aprindās ilgu laiku klīda leģendas.

Tāpēc starp vairāk nekā simts K. Mīlenbaha izlasei apstrādāto darbu „Teikums” Sarmītes Lagzdiņas dzīvē ieņēma īpašu vietu. Bet „Teikums” ir īpašs arī daudz plašākā mērogā. Tā publicēšanas laikā – 1898. gadā – K. Mīlenbahs jau kļuvis

par atzītu filologu. Publicēts „Odisejas” tulkojums, populārzinātnisks apcerējums „Par valodas dabu un sākumu” (1891), kā arī vairāki raksti par gramatikas jautājumiem, īpaši par dažādajām ģenitīva funkcijām, vārdu secību, prepozīciju lietojumu. Ir grūti šo darbu ievietot vai nu zinātnisku, vai populārzinātnisku darbu plauktiņā. Pats autors norāda, ka „mūsu laikos nav vairs neparasta lieta zinātnes ieskatus par dažādiem priekšmetiem pasniegt viegli saprotamā valodā plašākām ļaužu aprindām” (1898, 3). Jēkabs Velme (1898) uzskata, ka šis darbs drīzāk ir daļa no teorētiskās gramatikas, ko viņš savulaik ieteicis K. Mīlenbaham sarakstīt. Tas nenoliedzami ir domāts visai izglītotam un domājošam lasītājam, kas ir gatavs iedziļināties gan valodniecības zinātnē, gan latviešu valodas niansēs. Grāmatā ir atsauces uz vairāk nekā trīsdesmit zinātniekiem no dažādām valstīm, daudzie piemēri ņemti gan no latviešu folkloras, gan literatūras. Bet, kad nu grāmata izlasīta, lasītājs var iesaukties līdz ar Teodoru Zeifertu (1899): „Tas ir tikpat kā kad saule iespīdētu tekošā strautā: viņu locīšana un ritēšana apgaismojas!”

Kopš Kārļa Mīlenbaha laikiem šai strautā daudz ūdeņu aiztecējis. Mūsu dienās sintaksi pētām ar citām metodēm; dažkārt mainījusies gramatiskā norma, daudzi secinājumi tiek pārskatīti. Tomēr latviešu valodniecības tēvu darbi mums joprojām ir iedvesmas un faktu materiāla avots. To apliecina arī profesora Artura Ozola dienas 54. starptautiskā zinātniskā konference. Šajā krājumā ievietotajos rakstos redzam, cik mūsdienīgi traktējamas aizvadīto gadu pētnieku atziņas, cik vērtīgus atklājumus veic gan pieredzējuši, gan jauni pētnieki. Lai krājumam daudz lasītāju un simtgadu darba turpinātāju!

Literatūra

1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (atb. red.). 2014. *Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
2. Lagzdiņa, Sarmīte. 2009. K. Mīlenbaha darbu mūsdienu izdevuma sagatavošanas principi. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24–38.
3. Lagzdiņa, Sarmīte. 2012. Kārlis Mīlenbahs ortogrāfijas krustcelēs. *Linguistica Lettica*. 20, 194–207.
4. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
5. Mīlenbahs, Kārlis. 2011. *Darbu izlase*. 2. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
6. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Par valodas dabu un sākumu. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 52–82. [Pirmizdevums: Jelgava: Ā. Reinbergs, 1891.]
7. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296. [Pirmizdevums: Rīga: Pūcišu Ģederta apgādībā, 1898.]
8. Velme, Jēkabs. 1898. [Rec. par:] Teikums, K. Mīlenbaha apcerēts. *Austrums*. 3, 239–240.
9. Zeiferts, Teodors. 1899. [Rec. par:] Teikums, K. Mīlenbaha apcerēts. *Jauna Raža*. 2, 175.

Summary

The year of Latvia's 100th anniversary has been celebrated in many scientific conferences at the University of Latvia thus analysing and evaluating the developments in scholarly domains and research subjects from the past to the present. Studies on grammar have long traditions in Latvia. 120 years ago the study by famous Latvian linguist Kārlis Mīlenbahs (1853–1916) "The Sentence" was published. This research has been based on thorough studies of European linguistic thought and factological material from Latvian literature, vernaculars and folklore. "The Sentence" has been considered an important achievement of linguistics at turn of 19th-20th centuries. It has a considerable impact on the future research of grammar in Latvia. This contribution has been included in the "Collected Works" by Kārlis Mīlenbahs (Volume 1 – in 2009, Volume 2 – in 2011) under highly professional scientific editing by Latvian linguist Sarmīte Lagzdiņa (1944–2018). The present conference therefore could be considered an important tribute not only to Latvia's centenary but also to the commemoration of Kārlis Mīlenbahs and Sarmīte Lagzdiņa.

Keywords: linguistics; grammar; syntax; sentence; history of linguistics.